

PEDAGÓGIAI MUNKA A SZABADSÁGVESZTÉS ALATT ÉS UTÁN

„Ehhez inkább emberszeretetet kell, mint tanszeretet.”
(Részlet kriminális életvezetésű fiatalokkal készített életútinterjúból)

TÉMÁNK A „MÁSSÁG” EGY OLYAN MEGJELENÉSI FORMÁJA – kriminális életvezetésű, valamint letartóztatásban lévő és szabadult fiatalok –, amely sok embertől, akár pedagógusból is ellenérzést vált ki, félelmet kelt. Még azok a kollégák is, akik munkánkat elismerik, kicsit különcnek – „másnak” – tartanak minket. Sokszor tapasztaljuk, hogy a pedagógus-kollégákat átjárja a „Hál’ Istennek, ez nem a mi dolgunk!” jóleső érzése. Mi viszont – 15 év deviáns fiatalokkal töltött idő és 7 év „börtönmunka” után – úgy gondoljuk: minden, gyermekekkel és fiatalokkal foglalkozó szakembernek, tanárnak és pedagógusnak fel kell készülni a deviáns viselkedésszerű felismerésére, azok kezelésére, az iskolából való kimaradás megelőzésére. Hisszük, hogy az iskolából való kimaradás megelőzése, a diákok megtartása minden esetben jobb megoldás, mint eltávolításuk, mert ez a deviáns karrier első lépcsője lehet. Írásunkban ezt próbáljuk bemutatni, bizonyítani, ill. kriminális fiatalokkal folytatott pedagógiai munkánk elemeit, tapasztalatait vázolni fel.

Egy működő modell

A kialakulás története

Munkánk 1997 májusában kísérletként indult, amikor a Belvárosi Tanoda Alapítványi Gimnázium (Budapest) két diákja előzetes letartóztatásba került, mely a bűncselekmény súlyosságát tekintve akár évekre is elhúzódhatott. Úgy véltük, hogy ebben a speciális helyzetben sem szakítjuk meg kapcsolatunkat velük, és a lehetőségekhez képest támogatjuk őket jelenlegi élethelyzetükben is.

Másfél éves előkészítés után 1999 őszén indítottuk meg azt a „börtönmunkát”, amely előzetes letartóztatásban lévő fiatalok oktatását (gimnáziumi érettségi vizsgára való felkészítését) és esetkezelését (a speciális helyzetben támogató, személyiségformáló és -fejlesztő program kidolgozását) jelentette. Tevékenységünket 2001 januárjától terjesztettük ki elítélt fiatalokra is, akik legfeljebb másfél-két év múlva szabadulnak.

2002. augusztus 1-jén megalakult a Váltó-sáv Alapítvány, melynek tevékenysége a büntetés-végrehajtási intézetekben előzetes letartóztatásban lévő vagy ítéletüket töltő, valamint szabadlábon lévő vagy szabadult, kriminális életvezetésű fiatalkorúak és fiatal felnőttek (16–30 éves) megkeresése, gondozása, képzése, mentálhigiénés ellátása, reszocializációja, a társadalomba való beilleszkedési esélyeik növelése.

Az Alapítvány célkitűzései

A Váltó-sáv Alapítvány célja a kriminális életvezetésű, bűnelkövető, fogvatartott fiatal felnőttek reszocializációja, utógondozása, a visszaesések megelőzése és számának csökkenése, kiegészítve gimnáziumi oktatási programmal, mely életesély-növelő tényező számukra (munkavállalás, önbecsülés-növelés). Cél a harmadlagos bűnmegelőzés (visszaesés megelőzés) lehetőségeinek kiaknázása a büntetés-végrehajtási intézetekben, mely a fiatal felnőtt fogvatartottak értékvtálásának stimulálását jelenti, illetve a társadalmi normákat követő értékek alakításában vállal szerepet. Fontos folyamat a börtönszocializáció bontásának megkezdése már a büntetés-végrehajtási intézeteken belül, a szabadulás közeledtével, így a börtönben kialakított értékek normatív társadalmi értékekhez való közelítése, alakítása. A középiskolai tanulmányok közvetítése személyközpontú tanítási módszerrel az énkép, az önismeret fejlesztését, a saját képességek felismerésének lehetőségét szolgálja, mely személyiségjegyek erősítése segít a jövőkép kialakításában, a reális életcélok megfogalmazásában, a szabadulás utáni életkezdés mentálhigiénés és reszocializációs alapjait is megteremtve.

Cél a fiatalok negatív énképének megváltoztatása, a személyiségfejlődés és stabilizálás, a tudásszint növelése, a felelősségérzet fejlesztése, a társadalmi kapcsolatok erősítése és mindezekon keresztül a beilleszkedés segítése.

Cél egy elfogadó csoport és érzelmi biztonság megkínálása, mely minden kiegyensúlyozott, önálló és szociális személyiség számára nélkülözhetetlen.

A célkitűzések indoklása

A deviáns karrier szakaszai

Fiatalkorú bűnelkövetők gyermekkorának tanulmányozásakor felismerhetővé váltak azok a szocializációs és személyiségzavarok, melyek társadalmi, családi és iskolai ártalmak hatására alakultak ki, és a későbbi kriminalitás gyökereinek tekinthetők.

Általánosságban elmondható, hogy a veszélyeztetett fiatal kisgyermekkorától állandó érzelmi kielégítetlenség jellemzi. Kötődési igényét nehezen, vagy egyre kevésbé tudja realizálni. Hamar megtapasztalja a védettség, az állandó és biztonságos felnőtt kapcsolat – minta – hiányát. Egyre több kudarc éri mind érzelmi téren, mind pedig az iskolai életben. Kialakul benne a felnőttekkel szembeni oppozíció, menedéket a kortárskapcsolatok és szubkulturák jelentenek számára.

A deviáns karrier antiszociális szakasza: szélsőséges érzelmi reakciók (gátoltság, szorongás vagy fokozott heveség), és önértékelési problémák lépnek fel. A viselkedés szintjén nyugtalanító tünetek érzékelhetők, melyet a „nehezen kezelhetőség, problematikusság” fogalmakkal minősít a környezet.

A deviáns karrier prekriminális szakasza: a deviáns veszélyezettség egyre jobban körvonalazódik, de még nem jellemző a bűncselekmény elkövetése. Az érzelmi életben azonban egyre döntőbb lesz a felfokozott intenzitású agresszív feszültség, valamint a birtoklás- és hatalomvágy. A korábbi laza kötődések is fellazulnak, így ezt az állapotot a sodródásra való készség jellemzi. A fiatal lényegében kikerül az intézményes nevelés hatása alól: ebben az időszakban marad ki, vagy „rúgják ki” az iskolából.

A deviáns karrier kriminális szakasza: a feszültségtűrési zavarai, az agresszív telítődésre való hajlam, az időtényező hiánya a viselkedés szabályozásában, a viselkedést szabályozó erkölcsi normák hiányos vagy „más” volta érvényesül, mely a bűncselekmény(ek) elkövetéséhez, majd letartóztatáshoz vezet.

- „Először is sikerült megszereznem nagy munka és küzdelmek árán az osztály legrosszabb gyermeke kategóriát, majd az évfolyam legrosszabbja, és ötödik-hatodikban sikerült begyűjtenem az iskola legrosszabb diákja címet.
- És ezt hogy vívtad ki magadnak?
- Hát ezt ki lehet harcolni nagyon könnyen... valahogy úgy jött, mindig sikerült valami olyat csinálni, ami nagyon nem passzolt az iskola intézményes keretei közé... nem vittek el nyolcadikos osztálykirándulásra, kettést adtak mindenből, pedig 3,5–6-os tanuló voltam, annak ellenére is, hogy rossz voltam... Tehát nehezen kezelhető... még csak talán az sem, hanem lusták voltak venni a fáradságot, hogy foglalkozzanak velem...”
- „Sok mindenben benne voltam. Mindenféle, ami rossz dolog, abban én benne voltam. Nem a bűnözés...
- Hanem?
- Rossz. Ha volt valami, verekedéstől kezdve, igazi rossz gyerek voltam, csak már egyre jobban komolyodott...
- Van-e valami jelentős élményed, akár negatív, akár pozitív az általános iskolából?
- Hajajj. Volt olyan, hogy az igazgató felállított és nyilvánosan megszégyenített az osztály előtt. Ez nem volt rossz... Azt gondolta, hogy rosszat tesz, de nem érdekelt senkit. Mindig zaklattak, hogy ez már megint biztos ő volt...
- Miket csináltál?
- Elmentünk az ABC-be, és vettünk körzőket. Utána bementünk a tanári irodába és azt mondtuk, hogy találtunk egy körzőt. És amikor valaki talált valamit, elmondták a tanárok, hogy be kell vinni a tanáriba, és le kell adni, és akkor megkérdezik, hogy kié, és az visszakapja. És azzal az indokkal mentünk be, hogy találtunk egy körzőt. Bekopogtunk, és ha nem volt benn senki, akkor szépen ellopokdtuk a pénzt.
- A tanáriból?
- Persze.
- Hány éves voltál ekkor?
- Fiatal, kicsi.
- És ezt miért csináltátok?
- A pénz miatt. Elmentünk venni süteményt, csokoládét. De a végén már annyira jól ment a lopás, hogy már bármit el tudtunk lopni, és már nem kellett pénz sem.
- Otthonról, ha szükséged volt valamire, akkor azt nem kaptad meg?
- Otthon is elloptam.
- Ez hogyan kezdődött el?
- Úgy, hogy én meg akartam venni, konkrétan nekem kellett valami, meg akartam szerezni olyan dolgokat, amik nekem kellettek, és tudtam, hogy nem tudom megvenni, és

nekem otthon nem veszik meg. Egy szép tolltartót. Vettek tolltartót, de nekem nem olyan tolltartó kellett. Most a szülő az nem fog foglalkozni vele, hogy milyen tolltartó, mert kisebb dolguk is nagyobb annál, hogy most ez vagy az a tolltartó. És akkor én megszereztem magamnak, láttam, hogy el lehet hozni, és ez milyen könnyen megy, tök jó, és hát akkor legyen benne toll is. Filcek. És akkor szépen garnitúrákba, ilyen toll, olyan toll.”

- „...mesélte az egyik srác, hogy ő volt kint, feltört egy újságárust, és hogy milyen buli volt, mennyi cuccot elhozott onnan, rengeteg cd-s meg szex újság, meg mindenfélét, és hogy menjünk ki. Hát akkor menjünk ki, voltunk hárman, kimentünk, feltörtük először az újságárust, és így indult el a lavina.
- Ezt miért csináltátok?
- Egy az, hogy buli, unaloműzés, akkor ezt éjszaka csináltuk persze, meg hát pénzt is láttunk benne, de hát mondjuk volt olyan, hogy megpakoltunk egy újságárusnál két doboz csokit, felvittük, megettük az összeset. És annyi hasznom lett belőle, hogy eladtam, öt-hat újságot, meg egy-két cd-s újságot.
- És hány éves voltál, amikor elkezdődtek ezek az ügyek?
- Durván 15-től, 15 elejétől 16-ig.
- Utána hogy folytatódott?
- Általában mindig egy másik sráccal mentem csinálni a balhét, és egyszer kijött velem egy új srác, és az mondta, hogy milyen uncsi az újságolás, csináljunk valami mást. És mondta, hogy tudja, hogy kell feltörni az autókát. Na akkor kimentünk, megpróbáltunk egy autót, elmenekültünk, utána gondolkoztunk, akkor aznap éjszaka 36 kocsit végigtörtünk és pakoltuk ki úgy, ahogy volt, visszazártuk, és hát végül is úgy működött a csavarhúzóknak, mint egy kulcs, kinyitottam, kivettem, ami kell...”
- „És mit csináltál egész nap meg egész este?
- Hazudtam, loptam, csaltam.
- Ezek az ügyeid mikor kezdődtek?
- Már olyan 12 éves koromban.
- Emlékszel arra, hogy ez mikor és hogyan jött? Honnan jött az ötlet?
- Hát elmentem húsvétkor locsolkodni, és akkor begyűjtöttük a dolgokat.
- Hogyan?
- Elmentek a piros tojásért, és akkor ott volt a táskájuk, kivettük a pénztárcát, vagy ami volt a házban, ilyen kisebb dolgok, azt megfogtuk, és vittük. Így kezdődött...
- Mire kellett a pénz?
- Először flipperekre, játékautomatákra, aztán kábítószerre, ruhákra. Ilyen apróságokra.
- Mikor kezdte el kábítószerre?
- Még nem voltam 14 éves, 13 és fél évesen.
- A szüleid tudtak ezekről az ügyeidről?
- 12 éves koromban megszakadt apámmal a kapcsolat, anyám meg nem nagyon foglalkozott velem, meg nem is nagyon tudott mit csinálni, mert nem nagyon tudott kordában tartani.
- Ez azt is jelentette, hogy az összes szabadidőd 12 éves korodtól lopásokkal, rablásokkal telt, vagy mivel foglalkoztál még ezek mellett?
- Nagy részét ez tette ki, később már a bulizgatások, kábítószerzés. Még később a pénzszerzés, hogy legyen kábítószerre pénzem. Akkor már muszáj volt.”
- „Hogyan kezdődött a bűnöző életviteled?
- 12–13 éves korban. Úgy kezdődött, hogy ellopok egy túró rudat, aztán jött minden... Aztán loptam egy biciklit, aztán este mentem, meggettett a magnó egy autóban, vagy

láttam egy jó kabátot, vagy láttam, hogy van ott egy pénztárca, fogtam, betörtem a szélvédőt, az oldalablakot és kiszedtem gyorsan.

– Milyen megfontolásból tetted ezt?

– Pénzszerzés céljából.

– Azért, mert neked egyáltalán nem volt pénzed?

– Azért volt ez az egész, azért kezdtem bele ebbe a bűnözői tevékenységbe, mert az osztálytársaim többnyire olyanok voltak, akiknek a szülei nagyon jól álltak. Láttam, hogy minden hónapban új nadrág, új cipő, új pulcsi félévente, ha tél volt, akkor egy tél alatt 2 új kabát, és nem ilyen 5000 forintos, hanem 50–60 000 forintos kabátok, ami akkor nagyon nagy szó volt. Olyan márkák, mint Nike, Devergo, Versacci, ilyen cuccokban jártak. Én meg ugye, akkoriban csak amit anyukámék vettek, abban járkáltam, és az mind lengyel piaci, meg turkálóból.

– A kisebb lopásoktól hogy vezetett az út a rablásokig?

– Jó kérdés. Az én esetemben ez úgy történt, hogy láttam, hogy ez milyen könnyű. Mert az első túró rudi az olyan volt, hogy leizzadtam, minden bajom volt, kivert a víz, tiszta piros voltam, nem mertem ránézni a pénztárosa. De másnap, amikor a következő túró rudat elemelem, akkor már könnyű volt. Akkor már nem voltam olyan sokat benn a boltban, nem nézelődtem annyit, ez így egyre rutinosabb lesz. Aztán jön az, amikor az ember bemegy, megnézi, kibontja, megeszi és kimegy. Ennyi. És akkor jön a többi, jönnek a nagyobb dolgok... Aztán jöttek sorban, amit az előbb mondtam: a biciklilopások, az autókából kiemelni a dolgokat. Aztán ugye jött egy fondorlat, talán túl sok filmet néztem, mert a filmekben általában, hú milyen könnyű egy rablást megcsinálni, meg ugye hopp, veszek egy fegyvert. Mondjuk, nem tudom, hogy a közemberek mennyire vannak azzal tisztában, hogy nem olyan könnyű fegyvert vásárolni, mint amilyennek feltűntetik. Ez azért nem úgy van, hogy na most én oda megyek és veszek. Hanem ehhez kapcsolat kell... Aztán hozzájut az első normális fegyveréhez, elmegy a military shop-ba, megveszi az első símaszkját, vagy kimegy a lengyel piacra, vagy nem tudom, hogy milyen piacok vannak most, vesz egy kukás sapit, mindenki ismeri, ez a fekete, ilyen hosszú. Kívágja a szemeket, aztán elindul, szétnéz, meglátja a számára úgymond megfelelő helyet. Mondjuk én nem így csináltam, én előre mindig megnéztem, kiszámoltam, mennyi lehet, tehát felkészültem.”

– „Ha nem tudok iskolába járni, a szokásos. Ha nincs iskola, akkor nincs munkahely, ha nincs munkahely, akkor nincs pénz. Akkor bűnözés van.”

(Részletek kriminális életvezetésű fiatalokkal készített életútinterjúkból)

Kriminális és ex-kriminális fiatalok életútjainak vizsgálatából kiindulva az tapasztalható, hogy az iskola deviáns, bűnözői karrierük kibontakozásának megakadályozásában sokat tehetett volna. Ezért fontos lenne megismerkedni a pedagógusoknak ezzel a speciális problémával, felkészíteni őket arra, hogy saját osztályukban, saját tanítványaik esetében is bármikor előfordulhat akár ilyen szélsőséges deviancia, és megosztani velük, hogy a rehabilitációban milyen típusú tanítás és törődés, foglalkozás segíthet.

Kiemelten fontos, hogy a pedagógusképzésben megjelenjen az a szemlélet, hogy nemcsak jól tanuló, „problémamentes” diákok vannak, hanem a padokban más típusú fiatalokkal is lehet találkozni, akik ugyanúgy vágnak szeretetre és törődésre, mint a többiek – ha nem jobban.

Összességében elmondható, hogy a pedagógusok kevés ismerettel rendelkeznek a deviáns viselkedésről és egyéb, szélsőségek magatartásformáiról.

A letartóztatás

Amennyiben a fiatal bűncselekményt követ el, vagy ennek a gyanúja felmerül, rendőrségi intézkedésekre kerül a sor: a fiatalt előállítják. Ennek időtartama 4+4 óra lehet. Ha további vizsgálatokra van szükség, őrizetbe kerül (időtartama 72 óra), amelynek helyszínei a rendőrségi fogdák. Ezt követi az előzetes letartóztatás, ami vagy továbbra is rendőrségi fogdákon, vagy már büntetés-végrehajtási intézetekben valósul meg.

Az „átlagember” azonban a letartóztatás tényét érzékeli: fia, lánya, tanítványa, közeli vagy távoli ismerőse „börtönbe” került.

Az emberek a bűnözésről, a bűnelkövetőkről a tömegtájékoztatásból értesülnek, ami torz képet ad a valóságról. Mind a „művi” bűnözésábrázolásra (= krimi), mind az informáló műsorokra jellemző ez. A bűnöző ezekben a műsorokban – jelzésszerűen ábrázolva – brutális, sportszerűtlen, önző, elvetemült, egyszóval a gonosz megtestesítője, kinek egyetlen célja a harácsolás, a féktelen hatalomvágy; emberi kapcsolatairól, szocializációjáról pedig szinte semmit sem tudunk meg. A bűnözéskontroll a médiumokban szinte kizárólag a rendőrség dolga. Így a lakosság a modern társadalmakban lényegében túlértékeli a formális társadalmi kontroll lehetőségeit, az informálisét (család, iskola, szomszédság stb.) viszont alulértékeli. Az állampolgár felelőssége nem jelenik meg a bűnüldözés, a bűnmegelőzés és az erőszak csökkentés területén.

További félreértésre adhat okot a pedagógus feljelentési kötelezettsége. Az iskolának, a pedagógusnak, a szülőnek nincs feljelentési kötelezettsége, a Büntető Törvénykönyv 122. paragrafusa kizárólag súlyos államellenes bűncselekmények esetében ír elő feljelentési kötelezettséget. A pedagógus a bizalmasan közölt információkat csak a gyermek és fiatal érdekét szem előtt tartva adhatja tovább, olyan megoldás érdekében, mely segítséget jelent a diák számára. Ha a diákok egy-egy probléma esetében nem fordulnak bizalommal nevelőikhez, elvész a hatékony segítségnyújtás lehetősége, és ez a fiatal helyzetének további súlyosbodásához vezethet.

A letartóztatás egyébként a deviáns karrier egyik fontos pontja: lélektanilag igen alkalmas a fiatal helyzetének elemzésére, ennek értékelésére, a segítségnyújtás lehetőségének felajánlására, ill. a megfelelő támogatás együttes kitalálására. Fontos, hogy a segítségnyújtót ne a fiatal ügye, a bűncselekmény elkövetésének tartalma és körülményei érdekeljék, hanem személye, érzései, gondolatai. A megrázó helyzet, a krízisszituáció miatt a változás igénye erőteljesebben lép fel, a motiváció jelentősebb a változásra-változtatásra.

A börtön világa

„A börtön a holtak háza” – írja Dosztojevszkij. Akik odakerülnek, azokról általában mindenki lemond, erkölcsi halottnak tekinthetők, s közülük csak igen keveseknek sikerül a „visszatérés”.

Különösen fájdalmas ez fiatalkorúak és fiatal felnőttek esetében. A szabadságvesztésre ítélt fiatal felnőtt reszocializáción megy keresztül, azaz a korábban követett értékektől és viselkedésformáktól jelentősen eltérő mintákat kell elsajátítania. A szabadságvesztés-büntetés ideje alatt a fogvatartottnak meg kell tanulnia elfogadni a tér, az idő, a cselekvési lehetőségek szabályozottságát, az értékek és normák átrendeződését, a zárt intézeti beilleszkedés sajátos érték- és normavilágát, ami jelentősen különbözik a társadalom más színtereitől. A szabadságvesztés-büntetés fontos eszközei a megvonások: megvonás a heteroszexuális kapcsolatokról, az autonómiától (infantilis státusban tartás, megcsinálnak helyette mindent); döntésmegvonás, bizonyos javak és szolgáltatásoktól való megvonás. A zárt közösség ingerszegény, speciális alkalmazkodást és tudás elsajátítást igényli, „gondolatköre” és problémái specifikusak, szűk körben mozognak. A hétköznapiak ugyanolyanok, szürkék és rendkívül unalmasak, ám ez egyfajta biztonságot is jelent. A döntésmegvonás fájdalmas, de egyben felelősségmentes is. Megfosztják az autonómiától, de kiszolgálják, a döntéseket helyette és nélküle hozzák, ami számos esetben rendkívül kényelmes, és nincs felelősség. Legfontosabb „tevékenység” az idő múlásának várása.

Mindezek miatt a fogvatartottak társadalomképe jelentősen változik, kevés tudásuk van a társadalomban zajló eseményekről, ezért bizonytalanok a szabadulás utáni élet megtervezésében. A börtönön kívüli világról tudomásuk torz és korlátozott, információik szegényesek és megbízhatatlanok. A fiatal felnőttek családi kapcsolatai számos esetben instabilak, nem megnyugtatóak.

Ezért a szabadulás krízishelyzetének csökkentése, a biztonságos felnőtt kapcsolat kiépítése már a büntetés-végrehajtási intézetben belül, a bizalom elnyerése és megszilárdulása, a folyamatos érzelmi biztonság megteremtése, az elfogadó közösség segítségnyújtása – az utógondozás és a visszaesés megelőzés alappillérei.

A külvilág, a civil világ bármiféle „jelenléte” és tudata elviselhetővé teheti a bent töltött időt. A konkrét, értelmes feladatok, a tanulás strukturálja azt, és esetlegesen megelőzhető devianciájuk, kriminális életvezetésük további mélyülése, súlyosbodása. A már kialakított és meglévő bizalom a segítő szakemberek, tanárok felé, a külvilágból érkező (és nem a családtagok által biztosított) érzelmi támogatás mind olyan jelek, melyek büntetésük letöltése utáni életük változtatását, a társadalomba való integrálódásukat segíti, egyszerűbben a „mégis érdemes”-t jelentheti számukra.

A Váltó Program szakmai tevékenysége

Programjaink, projektjeink

A Váltó Program a Váltó-sáv Alapítvány tevékenységének legkiforrottabb területe, melyben az oktatás és a reszocializáció, a tanulás és a segítség szoros egységet alkot.

Munkánk lényege, hogy a büntetés-végrehajtási intézetben lévő fiatallal kialakított kapcsolatunk nem szűnik meg a civil életben (a fogvatartott státusz megszűnése után), illetve ha az előzetes fogvatartott letöltő büntetés-végrehajtási intézetbe kerül (ítélet után). A Program munkatársai vállalják, hogy a szabadulás krízishelyzetében és a kinti életben támogatják klienseiket, a büntetés-végrehajtási intézetekből

való kikerülés után is megmarad a kötelék, diákjaink továbbfolytathatják tanulmányaikat, illetve más bv. intézetbe történő áthelyezés után felvesszük a kapcsolatot az ottani személyzettel és vezetéssel, és továbbfolytatjuk megkezdett munkánkat. Elképzelésünk és tapasztalataink szerint a fiatalok reszocializációjának első lépése a folyamatos tanulás és érzelmi támogatás, ami a továbbiakban növeli életesélyeiket, és azt a lehetőséget előlegezheti, hogy az elkövetkezőkben viszonylag egészséges, hasznos, és – lehetőség szerint – teljes és boldog életet élhessenek.

További projektjeink:

- Váltó Kör – kortárs (ön)segítő csoport szabadult fiataloknak.
- Szabadulásra felkészítés büntetés-végrehajtási intézetekben lévő fiatalok számára.
- Emberjogi képzés fogvatartott fiatalok számára.
- Kortárs/szociális segítők képzése büntetés-végrehajtási intézetekben fiatalok részére.
- Váltó-sáv Információs Bázis.
- Bűnmegelőzés.

A Programba való bekapcsolódás: a *tájékoztató beszélgetés*

Az adott fiatallal való rendszeres találkozásokat *ún. tájékoztató beszélgetés* előzi meg. Ez a fiatal életkorára, életútjára, családi körülményeire, emberi kapcsolataira, iskolai pályafutására, érdeklődési körére, jelen helyzetére és annak okaira, értékelésére, valamint jövőbeli terveire irányul. Fontos szempont a büntetés-végrehajtási intézetben töltött idő nagysága és a szabadulás várható időpontja, valamint a segítők azon személyes benyomásai, melynek alapján úgy ítélik meg, hogy az adott fiatalnak tudnak-e és miben segíteni, hogy képes-e az együttműködésre?

A Program 5 fős segítő és/vagy tanár személyzete kb. 20 fiatal tanítását és segítését végzi gimnáziumi keretek között. A segítők heti 1–3 alkalommal kb. 3 órás időtartamban keresik meg a büntetés-végrehajtási intézetben a fogvatartottakat. Ez alkalommal *beszélgetés* és *tanulás* folyik.

A további projektekbe bekapcsolódó fiatalok száma kb. 50 fő.

A segítő munka (civil pártfogói rendszer)

- „Mi az, ami a munkánkban nagyon fontos számodra?
- A segítőnek a szerepe, a személye. Tehát ha sikerül jó kontaktust kialakítani, az minden, szó szerint mindenben átsegít.”

(Részlet kriminális életvezetésű fiatalokkal készített életútinterjúból)

A *beszélgetés* kezdeti célja a kapcsolat kiépülése, a bizalom megszerzése, illetve az ismerkedés-megismerkedés. A beszélgetések *célzottak*: tartalmazzák a fogvatartott heti vagy az előző beszélgetés óta eltelt időszakának elemzését, változását ill. ennek értékelését, a vele történt események feltárását és értékelését, a következő időszak és feladatai kidolgozását, életproblémáinak megbeszélését: családi és egyéb emberi kapcsolatait ill. annak változását, a változás feldolgozását, jövőre irányuló terveihez vezető út állomásait és az ehhez szükséges konkrét tevékenységeket, illetve minden olyan aktuális gondolatot és állapotfeltárást, amit megoszt velünk. Mindezt természetesen indukáljuk is saját személyünkkel ill. odafordulásunkkal, figyelmünkkel.

Minden fogvatartottnak van egy segítő párja – *civil pártfogója* –, aki még intenzívebb figyelmet biztosít számára. Feladatai a következők:

- személyes problémák pszicho-szociális kezelése, gondozása; mentálhigiénés ellátás; lelki gondozás;
- a fiatal fejlődésének, változásának tudatos támogatása;
- biztos támasz a krízisekben;
- információ-áramoltatás a külvilágból, melynek célja a szabadulásra való felkészítés;
- a személyiségfejlődés és a tanulmányi munka folyamatos, közös értékelése;
- segítség a problémák megfogalmazásában, feltárásában és feldolgozásában;
- saját képességek és tudás felismerése és alkalmazása;
- visszajelzés az aktuális állapotra;
- kapcsolattartás, együttműködés a szülőkkel, családtagokkal, nevelővel, hivatásos pártfogóval, ügyvéddel stb.;
- a többségi társadalom normarendszerével megegyező önálló életvitel kialakításának támogatása.

Tanulás büntetés-végrehajtási intézetekben

A tanulás büntetés-végrehajtási intézetekben más típusú szervezést igényel, mint általában a középiskolákban. Nagy felkészültséget, tájékozottságot és rugalmasságot követel – nemcsak szaktárgyi kérdésekben. A tervezés hétről hétre történik, ám gyakran ez is felborul elsősorban külső körülmények miatt, de gyakran a diák lelkiállapota „rúgja fel”. Ezért mind diáknak, mind segítőnek, tanárnak el kell tudnia viselni azt a frusztrációt, hogy szinte soha nem lehet előre tudni biztosan akár még azt sem, hogy az adott héten melyik segítő várják a fogvatartottak, vagy melyik tantárgyból/ tantárgyra készüljenek – lelkileg és elsajátításban/tudásban. A folytonos bizonytalanság a büntetés-végrehajtás jellegéből adódik, és kevéssé küszöbölhető ki.

A Váltó-sáv Alapítvány nem középiskola, a tanárok/segítők „csak” felkészítenek az érettségi vizsgára. Diákjaink tanulói jogviszonyban a Belvárosi Tanoda Alapítványi Gimnáziummal állnak, melynek pedagógiai programja és működési engedélye lehetőséget ad az egyéni haladási ütem figyelembe vételére, a személyközpontú tanítási-tanulási módra, és az előrehozott érettségi vizsga megtételére. Ez adott esetben jelentheti azt, hogy a fiatal egy-egy tantárgyból már jelentősen előre haladt, míg más tantárgyat esetleg még el sem kezdett tanulni. Ezen túl a tanévben kétszer van mód érettségi vizsgát tenni: tavasszal (május-június) és ősszel (szeptember-október).

A fogvatartott fiatalok tanítása segítésének első lépése a tervezés: ki, milyen tantárgyat tanul, kb. mennyi idő múlva próbálkozik osztályozó vizsgával, ki lesz a segítő párja (= civil pártfogója) stb. Ezt követi a speciális tananyag összeállítása. Mivel nem használunk egyetlen tankönyvet a tantárgyak tanításához-tanulásához, így saját jegyzeteket, fénymásolatokat készítünk az adott témakörhöz, maximálisan figyelembe véve az adott diák képességeit, érdeklődési körét, aktuális pszichés-mentális állapotát, tanulásmódszertani készségeit – illetve mindezek fejlesztési lehetőségét. A tananyag-összeállítás fontos szempontja, hogy az adott diákkal heti 1, max. 2 al-

kalommal találkozunk max. 3 órás konzultáció keretében, azaz a tananyag-feldolgozás jelentős része önállóan történik. Így szempont az, hogy érthető legyen a vázlat-jegyzet, ám bővítsé az adott tudományág szakszókincsét, és mintát nyújtson a megfelelő kifejezőmódra vizsgahelyzetben, sőt az élet más területein történő megnyilatkozásra is.

A figyelem állandó fenntartását, a megértés-elsajátítás-alkalmazás folyamatos ellenőrzését a tananyaghoz csatolt feladatlapok biztosítják. Kidolgozásuknál fontos szempont, hogy a) értelmes feladatokat tartalmazzon (azaz a fiatalok véljék úgy, hogy ezek valóban értelmes feladatok); b) megoldható legyen számukra, így sikerélményt és további motivációt jelentsen; c) könnyen ellenőrizhető legyen a megoldás akár önállóan, a diák számára is; d) a feladatlap kitöltése vázat jelentsen a téma felépítéséhez, struktúrájához, reprodukálásához; e) ezt a fiatal is viszonylag könnyen fel- és elismerje.

További fontos szempont a feladatok folyamatos, gyors javítása, és az ezekre történő tanári reakció. Ne feledjük, ez abban az esetben is 1 egész hét, ha azonnal javítunk!

Döntő a tanulás folyamatosságának biztosítása. Miután egy-egy segítő tanár akár hat-nyolc intézet között is ingázik, figyelni kell arra, hogy azoknak a diákoknak, akikkel nem találkozunk az adott héten, mindig küldjünk valami „üzenetet”: egy-egy érdekesebb olvasmányt, kreatív tesztet, érdekes könyvet vagy más effélét. Ez különösen akkor merül fel jelentős problémaként, ha az egyik intézetből valaki érettségi vizsgára készül: ebben az esetben kb. 3 hónappal a záróvizsga előtt az adott tantárgy szaktanára hetente találkozik vele, így a többi intézetet és diákokat kicsit „elhanyagolja”. Ilyenkor érdemes figyelni arra, hogy egy-egy kis „üzenettel” egyértelművé tegyünk a többi fiatal számára, hogy nem felejtettük el őket, ez a figyelem majd őket is megilleti az érettségi előtti időszakban.

Az érettségi vizsga előfeltételei az osztályozó vizsgák. A diákok általában 2–3 tárgyat tanulnak egyszerre, majd egy „adag” után vizsgáznak, és „cserélnek” tantárgyakat, ami a segítő tanárok forgását is jelenti a terepek között. Számukra az előrehozott érettségi vizsga elérhetőbb, sőt inspiráljuk is őket erre. Gyakran egy „könnyebb” tantárgyból javasoljuk számukra az érettségi vizsga elkezdését, hiszen ez sikerélményt és lendületet ad a folytatáshoz.

A tanulás – büntetés-végrehajtási intézetekben kiemelten – a beszélgetés egyik eszköze, a segítő kapcsolat és folyamat része.

Iskola a börtönben

Az iskola legfontosabb funkciója – az érték- és kultúrahagyományozás, -közvetítés – a börtön falain belül is megmarad. Ezen túl megnövekszik reszocializációs szerepe.

Azok a fiatalok, akik tanulni akarnak büntetés-végrehajtási intézetekben, rendkívül elszántak, és a változás-változtatás, a társadalmi beilleszkedés – talán egyetlen – esélyét látják ebben. Így az iskola egyébként az egyén megváltoztatására direkt módon törvő tevékenysége jól érvényesülhet a börtönoktatás mindennapjaiban. A fiatalok motiváltak, és rendkívüli módon respektálják azt a személyt, aki bejár hozzájuk,

figyel rájuk, tesz értük. A fiatalok verbálisan „kiéhezettek”, fogékonyak a reális-intellektuális tapasztalatokra. Egy pedagógus számára feltétlenül sikerélményes a velük történő foglalkozás.

Az iskola tere a börtönben kevésbé szabályozott, bár ez intézetektől függ: általában letöltő házban (= jogerős ítéletüket töltő fogvatartottak büntetés-végrehajtási intézete) van iskola vagy kultúrkörlet, ahol szabadabb mozgás biztosított a fogvatartottak számára. Másol közösségi helyiségek, „terápiás szobák” stb. szolgálnak a tanulás színteréül. A kis létszám (egy konzultáción max. 6 fő) lehetővé teszi a személyességet, a körbenülést vagy egymás melletti helyet foglalást a segítő tanár és a diákok között, azaz a tér felosztása nem hierarchizált. A hatalmi-hierarchikus elrendezés a tanulás-segítés folyamatában felbomlik, és személyes, emberi kapcsolatok jönnek létre. Az adó-befogadó szerep állandóan felcserélődhet, és aktív, folyamatos kommunikáció alakul ki, melyben mindkét fél jól és szimmetrikusan érzi magát. A tanulásban nagyfokú önállóságra, egyéni kezdeményezésekre és gondolatokra van szükség.

A fent leírtak miatt a tanulás folyamata mindkét fél számára sikerélményes, így diákjaink a független érettségi vizsgabizottság előtt igen színvonalasan teljesítenek.

- „Az volt nagyon jó, hogy mi úgy gondoltuk, akiket fölvettek, hogy biztos kemények lesznek, hogy bűnözők vagyunk, aztán semmi beszélgetés, jópofizás, csak a tanulás. Így gondoltuk, és közben nagyon kellemes csalódás volt. Tök humánus volt mindenki.
- Mit jelent neked az, hogy humánus?
- Az, hogy emberséges. Más emberek, akik bejöttek, dolgoztak odabent, építettek valamit az intézetben, azok lenézően néztek végig rajtunk. Amikor kivitték fogászatra vagy kórházba, akkor is ilyen volt. Meg ha bejött a doktor, az is flegmán beszélt. Amit meg tudott tenni, hogy nekünk rossz vagy megalázó legyen, azt megtette.”
- „A börtönben úgy volt, hogy amikor jöttetek, az eleve olyan nyugodt, felszabadult eseménynek számított, a hét minden napjában, bármikor volt. Szerintem elegendő volt ez a heti 1 alkalom. Hogy hoztátok mindig, amit meg kellett tanulni, bőven elég volt egy hétre, nagyon jól haladtunk. Ja, és ott benn a zárkán, az nagyon nehéz volt. Mindenki mondta, hogy hú, minek az, kint miért nem tanultál? Hiába mondtam, hogy én kinn is tanultam. Akkor egyből azzal jöttek, hogy minek az, úgylis bűnöző vagy. Tehát már mindenkit beskatulyáznak, az örök is, meg a rabok is. Tök mindegy, hogy honnan nézzük a dolgokat. És nagyon kevesen voltak, akik ezt megértették, és azt mondták, hogy persze, ez nagyon helyes, nagyon jó dolog...”
- „Megértjük egymást, tanárok, diákok... Végül is a lényeg az, hogy jól kijövök itt mindenkiel. Itt nem kell mást adnom, mint ami vagyok. Itt nem az van, mint a börtönben, hogy eljátszok egy szerepet, hogy én vagyok a gonosz, vagy én vagyok a jó, hanem itt adhatom önmagam. Tehát itt nem kell átvitt értelemben egy Bruce Lee-nek vagy egy kishableáynak lenni. Nem kell arcot váltani, itt nincs ez a kétszínűség, hanem én vagyok és kész, és én ilyen vagyok. És én úgy látom, hogy így elfogadtatok, és ez tök jó.”

(Részletek kriminális életvezetésű fiatalokkal készített életútinterjúkból)

Szabadulás után

A Program célja a fiatalok reszocializációja és reintegrációja, ezért a szabadlábon lévő fiatalok gondozása tevékenységünk fontos területe. A „benti” kapcsolatfelvé-

tel a külvilág és a háttér (tanulás, segítő, emberi kapcsolatok) megkínálását jelenti. Szabadlábba kerülés után van hova jönni, a családtagokon kívül van egy másik fontos emberi kapcsolat, ami ráadásul több ember, kortársak ismeretségét, társaságot is jelent. Jelenlegi tapasztalataink azt mutatják, hogy ez valamiféle közösség is. A szabadulás nem könnyű helyzet, összetett lelkiállapotot indukál, tele van feszültséggel, várakozással, döbbenettel, örömmel és fájdalommal. A szabadság átélése krízishelyzet, és rendkívül sok múlik az első napokon, heteken, hónapokon a jövőre nézve. Így a szabadult fiatalok támogatása intenzívebb kapcsolatot, munkát, segítséget, beszélgetést jelent.

A tanulás folytatódik, alkalmazkodva a fiatal munkabeosztásához, „új” élete eseményeihez. Fontos, hogy legyen munkahelyük, hogy tudjanak dolgozni, és ez valamiféle anyagi biztonságot jelentsen számukra. A munka és a tanulás, a csoport és az egyéni beszélgetések, a közös szabadidős elfoglaltságok – mindezek egysége, valamint az állandó, folyamatos odafigyelés, visszajelzés és kommunikáció biztosíthatja, hogy a fiatal újból reszocializálódjon – immár a többségi társadalom által elfogadott normarendszer interiorizálásával. Egyszerűbben: közös célunk, hogy ne kerüljön vissza a büntetés-végrehajtási intézetbe, ne essen vissza, ne folytassa megkezdett kriminális karrierjét.

– „Szabadulásod után milyen problémákkal találtad magad szembe?

– A legfontosabb, hogy vannak – nem a szűk családi körben, hanem a rokonságban – az ismerősök között, akik változtatják az arcukat. Amikor ott vagyok, akkor hú, szia, de jó, hogy itt vagy, és aztán meg hallom vissza, meg látom is, hogy benne van a finton. Hiába leplezi, én látom, észreveszem. A legkisebb jelét adja, én meglátom. És bizony van ilyen bőven. Következő, ami számomra nagyon lényeges, a melóhely. Munkát találni így, hogy két év múlva tölteném ki az ítéletemet, és onnantól kezdve még tíz évig rajta van az erkölcsimen, hogy büntetve voltam, ez nagyon nagy akadály. Ez egy hatalmas ... nem hogy fal, hanem előtte és mögötte is még egy árok. Azt azért megmászni...”

– „Mondtad azt, hogy szabadulás után nehéz volt lelkileg. Mi volt nehéz?

– Hát az egész, megszokni egy ugyanolyan életfolyamatot, mint ami kint van. Egyformán telnek a napjaim, bent is megszokja az ember, de egy zárt környezetben. Tehát ott már ismer mindenkit, tudja, kitől mire számíthat, tudja, mi van reggel, hogy fekszünk le, mit csinálunk, tehát megvan egy életvitele az embernek. És amikor az ember kijön, akkor itt meg semmi és senki. Kijön a nagy semmibe, az emberek megváltoztak... Volt olyan, hogy álltam az erkélyen és azt mondtam, hogy vissza akarok menni. Egyszerűen annyira megszoktam azt... És ez hetekig volt, minden este olyan megzuhanásom volt... Szóval azt mondtam, vissza kell mennem, nem tudok így élni. Pénztelenség, meg az emberek megőrültek. Kifordult magából az egész világ, én úgy éreztem... Mindenki megy a pénz után, nem foglalkozik a másikkal, lehet, hogy régen is így volt, csak nem vettem észre, de most észrevettem! Ūristen, ez nem az a világ, ahonnan én bementem...”

(Részletek kriminális életvezetésű fiatalokkal készített életútinterjúkból)

Eredményeink

Az ilyen típusú munkánál más számít eredménynek, mint általában a pedagógiai munkában. Természetesen fontos tényező az is, hogy hányan tesznek sikeres osztá-

lyozó vizsgákat, illetve hányan szerzik meg az érettségi bizonyítványukat. Mi azonban a mindennapok kis sikereinek, szép pillanatainak örülünk a legjobban. Mégis, mit tekintünk eredménynek?

– Fiataljaink őszinte kapcsolatban vannak velünk, életük fontos élményeit, gondolatait megosztják segítőkkel mind a büntetés-végrehajtási intézeten belül, mind szabadulás után.

– Még azokról is, akik kikerülnek a Programból, mert visszaesnek vagy mert nem kívánnak változni-változtatni, a továbbiakban is tudunk, sőt alkalomadtán felkeresnek bennünket.

– A tudás, a tanulás értékke válik klienseink körében.

– A tanulásban az egyéni haladási ütemekkel és fejlesztési tervekkel diákjaink jól teljesítenek, egyenletesen haladnak.

– A 20 fiatal közül többen előrehozott érettségi vizsgát tettek 1–2 tantárgyból, és 2002 októberében megszületett az első teljes érettségi bizonyítvány is.

– A 2003-as tavaszi (május-júniusi) érettségi vizsgaidőszakban 5 fogvatartott fiatal 3 különböző büntetés-végrehajtási intézetből állítottak elő, és tettek igen jó eredménnyel, független érettségi vizsgabizottság előtt előrehozott érettségi vizsgát néhány tantárgyból a Belvárosi Tanoda Alapítványi Gimnázium épületében. Az előállítás zökkenőmentesen és humánusan zajlott, és a Gimnázium „rendes” diákjai és a fogvatartott fiatalok számára is rendkívül tanulságos, előítélet-csökkentő volt.

– 2000 májusától 2003 októberéig 14 fiatal (fogvatartásban vagy szabadulás után) tett 29 érettségi vizsgát különböző tantárgyakból. Az összes érettségi vizsga átlaga: 4,14.

– A kriminális életvitelből adódó értékek átstrukturálódnak, és új, fontos, emberi értékek jelennek meg.

– Új emberi kapcsolatok keletkeznek, amelyek támogató jellegűek.

– Szabadult fiataljaink körében a segítség, a támogatás, a szolidaritás, az egymásra figyelés fontos, életüket meghatározó szerepet kapott.

Záró gondolatok

Meggyőződésünk szerint nagyon fontos feladat a pedagógusok felkészítése a deviáns viselkedéssjegyek felismerésére, azok kezelésére, az iskolából való kimaradás megelőzésére, és mindehhez saját személyük, személyiségük folyamatos fejlesztésére.

Ezen túl biztos, hogy a devianciákkal való foglalkozásnak, segítségnek csak alternatívák bemutatásán alapuló, folyamatos szakmai segítő-konzultatív rendszerű közös és állandóan megújuló útkeresés lehet a módja, és nem egységesített megoldási sablon.

A deviancia kezelése értelmezésünkben olyan komplex beavatkozási mód, amely a segítő munkán belül, speciálisan képzett szakemberekkel, személyközpontú szellemenben, a deviáns létformára, karrierre mint egészre reagálva, a probléma megjelenési helyén működik. A deviancia pusztá kimondása csupán megbélyegzés. Csak akkor van értelme, ha a beavatkozás azzal egy időben megkezdődik.

Az írásból és az interjúrészletekből kitűnhet, hogy a másik emberhez emberként, partnerként való közeledés gyümölcsöző befektetés. A problémáktól, konfliktusoktól, változásoktól nem kell megijedni, mert ezekből lehet tanulni, fejlődni, továbblépni. A tanítási szituációt nagyban megkönnyíti, ha tisztában vagyunk a tanulni vágyó diák habitusával, aktuális élethelyzetével, gondolataival, érzelmi állapotával. Ha megjelenik egy probléma, nem tanácsos rögtön tanítványunkat pszichológushoz vagy más szakemberhez küldeni, esetleg kitenni iskolájából. Én, a pedagógus, akivel ideje és napjai nagy részét tölti, akivel már van valamilyen kapcsolata, akivel közös élményei vannak, előnyben vagyok az ún. szakemberekkel szemben. Nem beszélve arról, hogy az intézményesített segítség útvesztőjében egy-egy részproblémát más és más szakember próbál megoldani.

Végeredményben a segítő kapcsolat lényege: *az egyén rávezetése önmaga megsegítésére*. Ezt nyílt, egyértelmű, tiszta kommunikációval, hiteles magatartással, életkedvvel és figyelemmel, egyszóval szeretettel elérhetjük.

CSÁKI ANIKÓ & MÉSZÁROS MERCEDES

